

Az intellektus szűrói, avagy Weisskopf úr, hány óra?

Cseke Péter: *Beckett Erdélybe jön.*

Páskándi Géza második alkotói korszaka (1963–1973)

Kolozsvár, 2021, Polis Könyvkiadó

Cseke Péter új kötetének borítója Beckett nevét idézi, és ezzel Páskándi életművének drámaírói vonalára helyezi a hangsúlyt Donald E. Morse, az amerikai, ír és angol irodalom professzorának Dublinban, az elismert Carysfort Kiadó gondozásában 2009-ben napvilágot látott Páskándi-tanulmányának címére utalva (*Samuel Beckett Comes to Transsylvania. The Absurdoid Plays of Géza Páskándi*). Szintén itt jelent meg *Elhallgattatott hangok: erdélyi magyar drámák* fejléccel ugyancsak az ő és Bertha Csilla fordításában az a válogatás, amelyben a Páskándién kívül Sütő András, Székely János, Lászlóffy Csaba és Szócs Géza egy-egy drámai műve kapott helyet. Bertha Csilla (akkor a New York állambeli Brockport Egyetem közép-európai drámakurzusát vezette), a kolozsvári *Korunk* folyóirat 2008/8-as számában idézi Brogyáni Jenő felvidéki származású amerikai színházi szakembert, műfordítót, a New York-i Küszöb Színtársulat (Threshold Theatre Company) tulajdonosát, aki saját transzponálásában nem egy Páskándi-dráma bemutatásával lepte meg kis kamaratermének igényes közönségét. Tapasztalatát summázva, Brogyáni sajnálkozással hangjában fogalmazza meg: „Ha a Páskándi-darabok, mondjuk, Londonban vagy Párizsban jelentek volna meg, mint angol vagy francia irodalmi művek, szerzőjüket a világ egyik vezető színműírójaként tartanák számon mindenütt.” De nemcsak a külföld értetlensége cövekelt le Páskándi új filozófiai játéktereket építő dramaturgiájának vonulatába, hi-

szen még az anyaországi visszhangok is némi aggodalomra adtak okot az író lelkes támogatóinak körében, amint azt a Páskándi-intellektus mellett mindvégig teljes mellszélességgel kiálló Kántor Lajos megjegyezte: „Ma sem hiszem, hogy túlzott volt az az erdélyi remény, hogy Páskándinak ne lett volna ott a helye Varsó és Prága vagy éppen Párizs színházaiban. No meg a világgönyvtár sorozataiban [...] Az életmű mindenestre jóval nagyobb figyelmet érdemel, mint amilyen napjaink irodalmi közvéleményében körülveszi” (1998). Viszont Kántor meggyőződéses hitét alátámasztják a világ hangzavarában alig hallható pozitív észrevételek is, mint: „P. G. »abszurdoidjai« eredeti és teljesen új hangot jelentenek. Legyőzte a New York-iak (az efféle stílusú kelet-európai színjátékkal szembeni) idegenkedését” (Clive Barnes, *New York Post*, 1992).

A hatvanas évek második felében Erdélyben, a nyugat-európai abszurd fel-futásával párhuzamosan – ahol Beckett, Ionesco, Mrozek divatot teremtett – egyfajta szabad utat kapott az ideiglenes nyitásként megélt „lazulás” életérzésének sajnos csak átmeneti reményekkel áltató korszaka – ami az építkező zsarnoki hatalom álcázott előszobája volt –, viszont máris elég ahhoz, hogy Páskándi szellemi invenciójával megteremtse egyéni szintónusú „abszurdoidját”, ami a továbbiakban mindvégig „mesterségének címerévé” lesz. „Az abszurd fogalma, mint a ráció, a racionális ellentéte jelenik meg, a pozitív ráció negatív ellensarkaként” (P.G.). Ámde

nála a teremtett műforma semmiképpen sem divatvonal követése, hanem az '56 miatt börtönben megszenvedett hat esztendő létállapot-tragédiáinak személyes fénytörésekkel megvilágított, a kor lényeges társadalmi, nemzetiségi és kisebbségi dilemmáira keresett és adott válaszainak művészettfilozófiai összegzése. „Lélekrajz van itt, szokatlanul sok és szokatlanul mély. Nem könnyű olvasmány, megoldoztatja olvasóját, aki ízére, értelmére akar rákapni. De hiszen Páskándi semelyik írása sem ígér könnyű birtokbavételt, és éppen ez sarkallja a figyelmesen olvasót írásainak megismerésére” (Ilia Mihály). „A hitvitázó drámától az abszurd drámáig, a mitológiai játéktól a commedia dell'artén keresztül, számos történelmi drámán, tragédián és komédián, bohózatán keresztül jut el a vad kísérlet kitűzött céljáig” (Karácsonyi Zsolt). Persze, Páskándi azt is tudta, hogy saját fegyvere kétélű. „A rendszer emberei számára egy adott pillanatban legalább annyira veszélyes lehet az ő műveinek megfektése, mint az ő számára azok megírása” (Huszár Sándor).

Az „aranykorszak” diktatúrájának irodalomtörténeti áramában a kötet szöveeteinek több szálon futó történéseit Cseke Péter a személyesen átélt és túlélte kutató avatott tollával járja körbe, azt az intervallumot idézve, amelyenél magam is jelen voltam a művelődési élet forró pontjának tekinthető epicentrumban, Kolozsváron, az egykori *Utunk* irodalmi-művészeti és kritikai folyóirat szerkesztőségében. Most, e magával ragadó könyvet lapozva a feltámadó nosztalgia érzéseivel éltem át újra a Páskándi Géza fénykörében felvillanó idősáv pattanásig feszülő, a tudat szikráiból szellemi tüzet generáló parázsvitáit, az irodalom éltető lüktetésének érzelmeiket borzoló régtvolt momentumait, az akár paradoxonként is minősíthető, egyrésztől megvetett, ugyanakkor nem akármilyen értékteremtő hozadékkal jelölhető korszakot. Szerzőnk a költő-drámaíró beérkezését az irodalom zavaros vizeiben bőjaként, fároszként világító jelenlétével

dokumentálja, a korabeli vezető folyóiratok, mint az *Utunk*, *Korunk* és *Igaz Szó* mára teljeskörűen digitalizált archívumának felhasználásával, a csillagos költő szellemi társai és ellenszellemei eszmék pástján vívott csörtéinek idézeteivel, ami a börtönből való kiszabadulásától Budapestre történő áttelepedése közötti tízesztendő időszakra értendő.

Páskándi életműve sokszínűségében is homogén, jóllehet periodicitását tekintve a külső körülmények történéseinek szemléletében a pályáiv időrend szerint három dominánsan elhatárolható szakaszra osztható.

Az első, a szatmári berobbanó írói start pillanatától az ötvenhatos események mélyen átélt – önvallomása szerint is teljes művészi pályáját, élet- és irodalomfilozófiáját meghatározó –, a szellemi letisztulás hozadékával gazdagodott börtönéveit is magába foglaló „felkészülés érája” (1963-ig). „Újjászületésünk olykor fontosabb a születésnél. A privát reneszánsz” (P. G.).

A második a szabadsághiányos diktatúrába történő „kiszabadulás” abszurd (!) korszaka, ami alkotói beérkezésének leg gazdagabb termésidőjét hozza magával (1963–73). Dávid Gyula irodalomtörténész, fogolytársa szavai szerint, aki a börtönökben és később is leghívebb lelki társa volt Páskándinak, így aposztrofálta a „változást”, „Mi abba a rendszerbe térünk vissza, amelyikből elvittek.” Páskándi pedig némi meggondolkoztató iróniával hangjában idézi, hogy „sem azelőtt, sem azután nem volt annyi »elit-ember« társaságában, mint börtönei hat éve alatt”.

A harmadik (1973-tól) és egyben utolsó idősík Páskándi magyarországi áttelepedésének és végleges beérkezésének fogadtatásában ugyan árnyaltabb, de továbbra is legmagasabb mércével illetett időszaka, ami viszont az értetlenség visszatérő dilemmáit is felvetette az általa képviselt „létstiliztikai obligó” állandósított jelenlétében. Csiki László, a *Kriterion* Könyvkiadó, majd az *Utunk* szerkesztője, egykori

munkatársként egyenesen fogalmazott: „Egyként kivívta a hatalom és a pályatársak egy részének rosszsallását. [...] Magyarországon aztán ahol szabadon művelhette volna az »abszurdoidját«, Páskándi a nemzeti érzés és a kisebbségi panasz megszólaltatója lett – és itt csóválták a fejüket az ítések, hatalmasok. Ellenkezés és ellenállás az egész életműve, mindkét szakaszban. Páskándi igazi értelmiségi és igazi író volt.”

Korán kristályossá formált eszmei meggyőződésén soha nem változtatott. „Talán a művészet, a filozófia az egyetlen – vallja *Legendád keze nem remeg. Curriculum vitae* írásában (Kortárs, 1994/10) –, ahol a kisebbség szellemi túlerőnek számít. Az eredetiség. Vagy éppen a géniusz... Mindmind magány is, mint bármely kivételesség.” *Begyűjtött vallomásaim (Egy észjárás emlékiratai)* kötetében pedig (Lakitelek, 1996, Antológia Kiadó), továbbra is célként tekinti, hogy „ezután írásaimban az »egyes beszédőtől« majd a képes beszéd, az abszurd, a parabola, az allegória, fabula, groteszk és a szimbólumok vegyék át a stafétabotot”. Ámde munkálkodása nem lehetett zavartalan, olyan újító gondolatokkal felépített művek sorsát figyelve, mint *A bosszúálló kapus*, a *Vendégség* vagy *A rejtkehely*, mivel „arra következtethetünk, hogy az egyre magabiztosabban berendezkedő hatalom magyar bértollnokai aktívan közreműködtek Páskándi megbélyegzésében, színpadi bemutatásának leltetésében” (Dávid Gyula, *Irodalmi Jelen*, 2016. nov. 4.). Persze szövetséges is akadt, például Lászlóffy Aladár, aki így jellemzi barátját: ő az, aki „új, tüneményesen mély és találó és metszően józan és bölcs és minden bizonnyal emlékezetes – költői és filozófiai meghatározást ad az emberről; aki a nekünk okozott, bennünk indukált állandó fejtörés, ingerület, magafeszültség, robbanás és izgalom ellenére vagy azok miatt irodalmunk egyik vezéregyénisége [...], akivel mindenképpen szövetségben kell maradni.” (Lászlóffy Aladár: *A mű foka. Igaz Szó*, 1972/12.)

Cseke Péter megemlíti, hogy amikor a Magyar Napló Kiadó 2019-es Rádiusz Könyvek sorozatában közreadott *Az intellektus méltósága* című, Páskándi Géza legfeljebb folyóiratokban megjelent vagy még kiadatlan esszéinek gyűjteményét lapozta, akkor ért meg benne a gondolat, hogy mivel a kiadvány csupán a harmadik időszakban, az 1973 után Magyarországon írt filozofikus irodalomra tájolt gondolatainak gyűjteménye, addig a második szakasz erdélyi műveinek rendszerbe állítása még várat magára. Valójában ez a felismerés készítette heroikus munkára a szerzőt. A költő-drámaíró legtermékenyebb erdélyi korszakát (1963–1973) állítja tehát elemzéseinek fő vonulatába, érdekesítő eseménykockákba öntve abból az időből, amikor Kolozsvár Alverna negyedében Csekéék is a Páskándiék szomszéd-ságában laktak, akárcsak jómagam; tekintve kölcsönösen láthattuk egymás ablakát. Könnyű tehát felidézni, hogy a szerző eme kötetében mélyen szántó és mélyre látó, dokumentumokkal gazdagon hitelesített kutakodása életességgel közelít az események egykori hangulatának színterére, immár a távlatok letisztult perspektívájából minősítve a diktatórikus korszak lélekrázó lapjait.

Ám a diktatúra homálya sem árnyékolhatta be Páskándi színesen villódzó, klasszikus műveltségéből sarjadzó formabontó poétikáját, mivelhogy a groteszk, az abszurd, az abszurdoid oly mélyen rétegződött lelkében, hogy „civil” pillanatai is tele voltak a szellem intellektuális nyelvi játékaival, lett légyen az bármiféle téma, esemény, tartalom. Társalgása során még a „profánnak” tűnő tárgyiasság is hamar áttemelte őt a gondolatgazdagság filozofikus szférába, ahol az erkölcs, a logika rendszerének páskándisan lüktető feszítő ereje szójátékokban mindegyre megcsillogtatta a maga szellemi ércét. Nála a kommunikáció már önmagában irodalom volt. Ezt szerkesztőségi látogatásainak emlékezetes pillanatai is idézik, főleg akkor, amikor saját súlycsoportjához méltó szakmabéli

társai voltak jelen. Magasröptű irodalom-elméleti csatározások képe él bennem. Emlékszem, akkoriban kezdte el írni nyelvi sziporkáinak egyedülállóan ikonikus művét, a *Sárikás anyós* című esszévers fogalmával illelhető groteszk eposzát; ebből először az *Utunk* közölt részletet, kötetben viszont csak később, az Szépirodalmi Könyvkiadónál jelent meg 1979-ben Budapesten. „Költői nyelvére az archaikus népiesség és a szürrealista líra merész képtársítása egyaránt hatott, nagy nyelvteremtő erővel, sokszor groteszk képekkel dolgozott, nem állott távol tőle a költői humor, amely korábban meglehetősen ritkán jelent meg az erdélyi magyar költészetben” – jegyezte meg Pomogáts Béla.

De hát akkor igencsak pezsgett az irodalmi élet Kolozsvár Fellegvárának „Akropoliszában”. És a pezsgés fogalma, szó szerinti formát öltött elismerésben, az évente kiosztott „Pezsgő-díj” megszületésében, ahogy az a Kántor Lajos, Láng Gusztáv, K. Jakab Antal, Marosi Péter és Szócs István kritikusi ötfogatának a lap hasábjain is lekötött érces vitái nyomán ítéltetett meg. Az első pezsgősüveget 1971-ben Páskándi Géza bonthatta fel *Az eb olykor emeli lábát* című kötetéért, amelyben a címként idézett abszurd mesedráma „a romantikus mese paródiája s egyben eredeti mese is” (P. G.). A döntés elismerése volt annak az életműnek, ami sorra kiverte a dogmatikus ideológia szellemi egyenáramára tervezett biztosítékokat, új irodalomszemléletű váltóáram energiáira irányítva a közfigyelmet, a hagyományéltető, a hagyományújító törekvések parádés nyelvi szintjének általa művelt igényével. (Az elkövetkező években, amíg 1983-ban letiltották, Páskándin kívül Pezsgő-díjban részesült: Lászlóffy Aladár, Szilágyi Domokos, Sütő András, Bodor Ádám, Szilágyi István, Panek Zoltán, Bálint Tibor, Pusztai János, Székely János, Köntös-Szabó Zoltán, Kenéz Ferenc és Király László.)

A kötet tartalomjegyzékéből átviláglik a címben jelzett időszak szerteágazó szakaszainak gazdag harmonizációja. Tizen-

négy fejezet – tizennégy szálon pörgő mozgóképek sora. Öntörvényű életpályaképe a lelkiismeret és a szellem börtön-években töretlenül megőrzött tisztaságával, új eszmerendszerrel, ahol „A modern irodalom legjellemzőbb sajátja a végsőkig kiélezett gondolatiság, az írói életkultúrán is elhatalmasodó intellektus” (P. G.). És egyre fontosabb szerep jutott a világot jelentő deszkák terének, amely Páskándinak is „szellemi élettere” lett, ehhez járultak hozzá az olyan bemutatóélmények, mint a Szatmári Színház korszakos Osborn-előadása a *Nézz vissza haraggal*, de a többi ott színpadra állított klasszikusé is, mint Anouilh, Miller, Albee vagy Camus.

Kezdetben a közlésről még letiltva, Bélteki Géza és Óváry Géza álnéven jelentek meg első versfordításai a román szellemi élet jeles személyiségeit tömörítő *Secolul 20* bukaresti világirodalmi folyóiratban, ami az akkori szellemi egysíkúságban minőségi startvonalat is jelentett. Bár szeretett volna bejutni az *Utunk* szerkesztőségébe, ám sem ott, sem más lapnál nem várták nyitott ajtók, egészen addig, amíg 1971-ben a Domokos Géza által irányított Kritérion Könyvkiadó lett a hely, amely elsőként nyújtott Páskándi szelleméhez méltó megnyilatkozási teret, szerkesztőként. Kifejezetten érdekes olvasmány, ahogy Cseke összegyűjti a kiadásra váró kötetek Páskándi Géza által a vezetőség számára „belső használatra” megfogalmazott kemény ítéletű szerkesztői véleményezéseit elsővonalbéli írók munkáit illetően is, amint az a költészetben Horváth István, Kenéz Ferenc, Márki Zoltán, Szilágyi Domokos vagy a szépprózában Bálint Tibor, Király László, Panek Zoltán, műfordításban pedig Franyó Zoltán vagy Gellért Sándor nevéhez köthető. Nagy Kálmán visszhangos *Kalevala* fordításáról egyebek közt ezt jegyzi: „Egy verskultúrát nem csupán a jó átlagos költeményeket író poeták számával, nem is az olvasók mennyiségével, tehát a »termelők« és »fogyasztók« statisztikai megoszlásával mérünk, hanem – s ez nem utolsó szempont! –

a fordítások változataival is. Emlékezzünk csak Villonnak, Goethének és másoknak hányan fordították le ugyanazokat a verseit, mintegy versenyre kelve egymással.”

Ámde nyugalom a zaklatott lélek számára, a Sors által, nem adatott meg; rövidesen rájött, hogy „ha nem akar újból börtönbe kerülni, kérnie kell áttelepődését Magyarországra”. És a ’74-es esztendő már a határon túl köszöntötte. Láng Gusztáv *Méltó túlélés* című posztumusz Páskándi-kötetében megjegyzi: „A szabadság nem létállapot volt számára – hanem csupán »ígéret«.”

A kötet fejezetei külön-külön oly színesek, mint az életmű egésze, amely „lenyűgöző irodalmi műveltségéből és írói-művészi intuíciójából táplálkozott”. A feldolgozott idősíkok szemléltetik az egymást követő Forrás-nemzedékek új hullámokat kavarázó eszmei csatározásainak forró pillanatait, az írói generációváltást, a színrelépést, az elmozdulást elő- és utóregéseiével, Páskándi kiemelt helyét a fő sodrású folyamatokban, ahol az író tisztánlátó intellektusa, eszmeképe megkerülhetetlenül a figyelem középpontjában villogott. Akkoriban, az *Utunk* kritikai rovata életképes vitafórumaival, több oldalon átfutó, indulatoktól fűtött tárcáival a lap leginkább igényelt törzsanyaga lett, Erdély centrumában, Székelyföldön és a Partium régióiban az iskolák és irodalomra szomjazók körében, különösen akkor, amikor „+1” felcímmel beindult egy lapszámonként jelentkező új oldal is, ami a középiskolai oktatás merev tantervi vonalasságát szándékozott „életesebb” formában olyan avatottak irodalomtörténeti szemléltető-írásaival kiegészíteni, mint Páskándi Géza, Láng Gusztáv, K. Jakab Antal, Tamás Gáspár Miklós, Király László vagy Nagy Kálmán. Előfizetői létszámban akkoriban valósággal szárnyalt, rekordokat döntött a lap. És hát az *Utunk* volt elsőközlője Páskándi csaknem valamennyi műfajt felölelő írásművészeti remekeinek, ilyen például az erős visszhangot kiváltó, *Weisskopf úr, hány óra?* című novella (1965. július 2.), amelyre Szilágyi István

a *Hollóidő* és a *Messze túl a láthatáron* történelmi nagyregények szerzője így emlékezett: „Ez eseménynek számított, újszerűen hatott, számomra máig emlékezetes – talán mert ezzel Géza egyből leiskolázott valamennyiünket.” Említett írásában Páskándi a valós és a filozófiai idő kérdését a zártság (börtön) és a szabadság (gondolat) kettősével teszi mérlegre, abszurd jelenetet kreálva az öreg óras-fogoly cellájában. Dalí-képlékenységgű „lágy órák” megdermedt abszurd világa ez, metafizikus „valóság-érzet”, a deformálhatóság és az érinthetlenség kronoszi kergetőzésében.

A szerző elemzéseinek íve kitér a Páskándi-életmű alkotói fordulókat jelentő kardinális pontjaira, ilyenek az első verseskötet, a *Piros madár* cenzúra nyomására történt bezúzatása; miként vált a líra mellett „lelki támasztékká” a színház világa a drámai műforma hatásos kifejező erejével; a nyelv kifejező- és formaképző hatásának felminősítése; a „modernség” újraértelmezése; az „irodalmi vakmerőség” hatékonysága; az irodalmi nyelv kettőssége mint a „kétéltűség” eszköze, mivelhogy a célba juttatás érdekében „metaforákba kellett csomagolni mindent”; miként lehetséges az irodalmi kiteljesedés a „rejtve-levés alagútjában”; a feltörekvő nemzedékek „virtuális megosztottsága” (Forrás-nemzedékek) vagy Páskándi „forma- és hagyománykereső költői forradalma”.

A kötet vezérszíne az író-drámaíró szellemiségének egyedi kromatikája, ez egészül ki a korabeli irodalmi lét prizmájának számos árnyalatával, puháktól a harsogóig, ahogy annak egy valódi teremtéspalettán lennie kell. Új tónusú Páskándi-képet idéz a kolorit diffúziója. A kor vasakarata ezzel fölülírva, a felvillantott események idősíkokba tárolva, fejezetcímekbe fogalmazottan. Ilyenek: „A kiírhatatlan megírása”, „Másként írni, mint ’63 előtt”, „Kánonon innen, kánonon túl”, „A Kriterion szerkesztő ars poetikája”, „Hatalom nélküli hatalom birtokában”, „Novellákkal brillírozó”, „Beckett Erdélybe jön”, „Az esszé befogadó terei”, „Regós utak a világszín-

házig”. Természetesen a szerző kellő figyelmet szentel a gazdag műfaji paletta legfontosabb szeleteiként a líra, az esszé, a novella és a drámai művek kiemelkedő darabjainak, beleértve a püspökdramákat, abszurdokat, mesejátékokat is, miközben idézi Széles Klára azon megállapítását, miszerint a második indulás szakaszában Páskándi „mind Kányádihoz és Székely Jánoshoz, mind Lászlóffy Aladár nemzedékéhez viszonyítva – külön utat járt”. A dráma műfaja mellett az esszének mindvégig különös jelentőséget tulajdonított. Meghatározását a „sűrített gondolatosság” személyes hanggal teszi, annak „fölötte szükséges voltáról” emígy elmélkedve: „Ha mélyebben beletekintünk, az esszé műfaja is szimbiotikus: hasznos a költészetnek, mert kissé »fogalmasítja«, és kifizetődő a tudománynak, mert kiragadja az olykori földhözragadtságból [...] Állásfoglalás a dolgokkal szemben vagy a dolgok mellett, állásfoglalás a ráció nevében a diszkurzív intellektus renyhesége ellen, állásfoglalás a telítettség nevében az üresség, a laposság, a banalitásból áradó unalom ellen.”

Befejezőként, „a domináns műnem és műfaji kiegyensúlyozottság” kérdéskörét érintve, a szerző könyvébe foglalta Szász László irodalomtörténész meglátását: *Páskándi Géza író, költő* című írásából idézve (MMA, 2017): „van-e kedvelt vagy domináns műneme, műfaja a szerzőnek? [...] Kétségtelenül a drámai forma meghatározónak mutatkozik, [...] azonban inkább a műfajok kiegyensúlyozottsága jellemző: mondandóját mindig épp abba a formába öntötte, amelybe az adott téma kívánkozott. Abban az értelemben, hogy bizonyos tematikus egységei (egyén és közösség, nemzeti jelleg és idegenségérzet, hatalom és erkölcs, játékos könnyedség és komor, bölcselő elmélyültség, haza-szülőföld-nemzetállam konfliktusa) minden műformában megjelennek, talán megállapítható: gondolati súlypontjaiban az életmű holisztikus egyöntetűséget mutat, tematikai-formai változatosságában viszont centripetális szóródásról, az újszerűség szerteágazó megoldásairól tanúskodik.”

Cseke Péter új könyve a szellem magával ragadó időutazása Páskándi Géza Gutenberg-galaxisába.

Árkossy István

ÁRKOSSY ISTVÁN (1943) festőművész, grafikus. 1967-től két évtizeden át a kolozsvári *Utunk* című irodalmi hetilap szerkesztője volt. Budapesten él. Legutóbbi kötete: *A lélegző vonal*. Művészeti írások (Magyar Napló Kiadó, 2021).